

CSACH GÁBOR

Óda a hiábavalósághoz – Fráter Erzsébet szobrának újra állítása Balassagyarmaton

„Mester, ez az asszony tetten kapatott, mint házasságtörő.
A törvényben pedig megparancsolta nekünk Mózes,
hogy az ilyenek köveztessenek meg: te azért mit mondasz?
... Jézus pedig ... felegyenesedve monda nekik:
A ki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ.”
(János 8. 3-7)

A balassagyarmati születésű szobrász Párkányi Raab Péter¹ Fráter Erzsébetről készített bronz büsztjét – mely sokáig egyetlen emlékmű volt a tragikus sorsú asszonyról – 1991. novemberében avatták fel Balassagyarmaton, az akkor azonos nevű Ady utcai leánykollégium bejáratával szemben. Szinte pontosan annyi ideig állt büszkén ez a gyönyörű bronz fiatalasszony ormótlan andezit fülkéjében, amennyi ideig Fráter Erzsébet Madách Imre boldog menyasszonya, majd felesége volt a rideg Majthényi-Madách házban. Kezdetben büszkén és boldogan ragyogva, aztán megtört koloncként. Végül kivéve talapzatából csak a behemót andezitfülkét hagyva maga után, ahová aztán mások költöztek. Majd híre hamva sem maradt: a Vármegyeháza egyik helyiségének padlatára fektetve, csonkán várta csendben, két évtizeden át feltámadását a megbocsájtani nem akaró génusz, Madách Imre bicentenáriumi évéig.

„Fráter Erzsébet a magyar irodalomtörténet legdrámaibb nőalakja” – írják sokan Madách Imre 1845-1854 között volt egyetlen feleségéről, a legnagyobb magyar drámaíró négy gyermekének anyjáról. Ezen túl farizeus gyalázkodások sokasága keveredik az áldozattá nemesítéssel vagy a „Tragédia egyetlen műsája” felmentésnek látszó állítással. A kép róla – melyet könyvtárnyi fikciókon túl mindössze néhány visszaemlékezés, kurta újsághírek és Fráter Erzsébet 26 fennmaradt leveléből ismerünk – ellentmondásos. Az látszik, hogy a drámazseni halála után a századfordulóig inkább élvhajhász, erkölcstelen, elzüllött asszonyként aposztrofálják Erzsébetet. Majd a 20-as években jelennek meg felmentő vélemények, melyek a Madách-Fráter házasság megromlásának okaként már az ellenséges

1. Párkányi Raab Péter (1967-) Kossuth és Munkácsy díjas szobrászművész, Balassagyarmat díszpolgára

anyóst, a konzervatív Majthényi Annát és a bizalmatlan férjet is megnevezik. A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben aztán igazi Fráter Erzsébet reneszánsz volt: virágzott az „erzsológia”, ahogy Andor Csaba² nevezte. Olyannyira, hogy 1991-ben kapott Fráter Erzsébet nevet nemcsak egy utca Balassagyarmaton, de az 1959 óta egy szerencsétlen fővárosi kommunista lányka, Geisler Eta nevét viselő legendás leánykollégium³ is, ahol novemberben már fel is avatták e sorok tárgyát jelentő bronzszobrát.

Párkányi Raab Péter: Fráter Erzsébet, 1991

2. Andor Csaba (1950-2022) matematikus, filozófus, Madách-kutató, a Madách Társaság elnöke

3. 1973-ban ebben a kollégiumban történt meg a Pintye ügyként ismert első túszejtés Magyarországon

Valóban kettőn állt a vásár. A kálvinista félárva Fráter Erzsébet vélhetőleg tényleg egy bálozni, élni, csinosnak lenni szerető, ártatlan 18 éves fiatal hölgy volt. Ahogy Nyáry Krisztián fogalmaz⁴: „*csak boldogan szeretett volna élni, sűrű szalmakalapot hordani hozzá való cipellővel*”. Nem volt való egy betegeskedő szellemóriás férjének, egy törzsökös vármegyei katolikus nemesi család elsőszülöttje hitvesének, aki ráadásul mélyen nemzeti érzelmű jellem is egy vérbe fojtott szabadságharc idején. Egy ilyen környezetben a „kényelmes életért” nagy árat kell fizetni: fedhetetlen példamutatást, vagy legalábbis annak látszatát.

Andor Csaba szerint Madách mindig is kereste egzaltált és különleges emberek, s különösen ilyen nők társaságát. Ezért az még elviselhető volt, hogy a börtönből szabadult, de rendőri felügyelet alatt Pesten vesztegelni kénytelen Madáchtól a kortárs divatot ecsetelve a fiatal feleség csinos ruhákat és kiegészítőket kér: „*a 2 kalapból valasszon egyet és tisztítsa és putolja fel - ha a' ritkát választja ugy ara tegyen fehér pantlikát, ha pedig a' sűrű szalmát akkor arra tegyen Schottis pantlikát*”⁵. Hiszen Madách két kalapot is küldött feleségének. Ellenben megbocsájthatatlan hiba volt Hanzély Ferenc urat Csesztvén egyedül fogadni, amikor Madách épp börtönben ült. Miként Meskó Miklós úrral se kellett volna a losonci bálba kettesben elutazni, miközben Madách saját bírósági ítéletére odahaza várva, rendőrspiclik megfigyelése alatt, érthető módon nem kívánta a báli forgatógot. Ez akkor is világraszóló botrány, vagyis a korban legitim válóok, ha Hanzély vagy Meskó urak hozzá sem értek Erzsébethez.

Maga az ógörög *hübrisz*, amikor az áldozat megalázása, megszegyenyítése a cél, s nem a nyereség. A XIX. századi patriarchátusban ez megbocsájthatatlan volt, ráadásul érthetetlen is – de jegyezzük meg, az ilyesmi napjainkban sem lenne kóser. Miről is mennydörgött Madách Imre akadémiai székfoglalójában⁶: „*A nő korán fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremtő géniusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik... Egy hűtelen elpártolás női kötelességeitől mennyivel nagyobb rombolást hoz az egész családi létre, mint a férfi félrelépése.*” Persze semmi ok nincs Madách erkölcsaitől hasra esni: nőcsábász, bizalmatlan, megbízhatatlan – de ő férfiként más elbírálás alá esett.

Andor Csaba kikutatta szerelmi életét⁷, és nagyon úgy tűnik, hogy már a kis-korú Erzsikével való szerelmes megismerkedése idején több menyecske-vasat is tartott a tűzben. Akikről tudni lehet: a nemrég elhunyt nagy szerelem Dacsó Lujza után Erzsikén túl Gyürky Amália, Cserny Mária, Matkovics Ida, Huszár Mária és

4. Nyáry Krisztián: Éva hajléktalan 2012. https://litera.hu/irodalom/netnaplo/eva_hajlektalan.html

5. Fráter Erzsébet levele Madách Imréhez 1953. június 25.

6. Madách Imre A nőről, különösen esztétikai szempontból - székfoglaló értekezés az Akadémián 1864.

7. Andor Csaba Madách korai szerelmei 2012. Budapest

egy Paulának sejtett hölgy is megdobogtatta Madách betegeskedő szívét. A házasság után Imre ügyelt a pedáns látszatra: Erzsikével való házassága hűséges boldogságban zajlik. Fogjuk a kor hímsovinizmusára Madách bizalmatlanságát, hogy nem tartotta kötelességének hitvesét beavatni az anyjával és testvérével kötött vagyonmegosztási szerződés részleteibe, vagy épp a megtorlások idején forradalmároknak a birtokon való bújtatásába sem. Ez utóbbi miatt zárják Madáchot börtönbe, aki így magára hagyta terhes feleségét gyermekeivel.

A válás után pár évvel Schönbauer Karolina lesz az új szerelem, akitől a családi hagyomány szerint az anyja nevét viselő⁸ Schönbauer Anna nevű ötödik gyermeke születik. Ezután a súlyosbodó tüdő és szívbetegségek ellenére két házasszony is szerelmi képbe kerül: a Veres Pálné néven híres Beniczky Hermin Karolina asszony és Bagyinszky Borbála is. Madách példásan vállalta az akkurátusan megfogalmazott válási szerződésben évi 800 pengő forint féléves részletekben való örök életjáradék megfizetését elvált asszonya számára. Ám ezt – a fennmaradt levelezésekből sejthetően – úgy tűnik nem sikerült rendes arisztokrata módjára fegyelmezetten utalnia. Halála után Aladár fia örökölte apja ezirányú slendriánságát.

Fráter Erzsébet a földön

„elzúllott létét a biharmegyei közkórházban fejezte be”⁹.

A kilencvenes évek „erzsológusainak” legfőbb érve Erzsébet védelmében, hogy a hűtlenséggel vádolt feleség volt a Tragédia Évájának mintaképe, Madách

8. vagyis eltírtolt apától való

9. Temesi lapok 1875. november 25. F. E. gyászjelentése

legfőbb műzsája. Pedig az egyik legalaposabb Madách kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy éppenséggel a tragikusan elhunyt¹⁰ Dacsó Lujza lehetett a Konstantinápolyi szín Izórájának, vagy a londoni szín síron átlépő második Évájának a mintaképe. Andor szerint biztosra vehető az is, hogy a magát anyának érző Éva műzsája friss szerelmi élmény lehetett, mégpedig Schönbauer Karolina, aki éppen az 1859 júliusában megszülető harmadik Madách leánnyal terhes, amikor Imre a Tragédia írását március végén elkezdte. Persze Erzsébet, a legtovább szeretett asszony biztos nyomot hagyott Madáchban, nyilván a nőkről alkotott kérérlhetetlen ítéleteit is meghatározhatta – a Tragédiában a prágai szín Borbáláját mindenképp: *„Minő csodás kevercse rossz s nemesnek / A nő, méregből s mézből összeszűrve. / Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja / Míg bűne a koré, mely szülte őt.”*

Párkányi Raab Péter még a Képzőművészeti Főiskola harmadéves hallgatója, amikor felkérést kap a balassagyarmati Szondi György Szakmunkásképző Iskolától, hogy készítse el a drégelyi várkapitány mellszobrát. A katonás bronz büsztöt 1991. június 14-én avatták. Ezen az ünnepségen kérte fel Pétert Fábíán Jánosné a Fráter Erzsébet Leánykollégium igazgatónője a névadó szobrának elkészítésére.

De ne rohanjunk előre, mert az 1991-ig Geisler Eta nevét viselő leánykollégium átalakulása is megér pár sort. Fábíán Jánosné balassagyarmati karrierje a nyolcvanas évek elején indul, amikor Horváth Józsefet váltja a tanácselnök helyettesi székben. Ezt a posztot két tanácselnök alatt is stabilan őrizte. „Foximaxin”¹¹ szerzett diplomája ellenére a visszaemlékezések szerint egyébként a pártfunkcionáriusokhoz képest művelt és lelkes asszony volt. A Honismereti Kör Helytörténeti Évkönyvei szerkesztőbizottságának éveken át aktív tagja is. Jó ismerőse a helyi irodalmároknak, így a Komjáthy Jenő Irodalmi Társaság¹² tagjainak, köztük a rendszerváltáskor Balassagyarmaton lapszerkesztő T. Pataki Lászlónak¹³, a Csesztvén akkoriban még rendszeresen megrendezésre kerülő Madách-napok előadóinak, és közönségének is. A rendszerváltás előtt 1989-ben az MSZMP pártbizottságairól gyakran „gravitáltak” emberek a közigazgatásba. Így lett még szeptemberben Zentai Csaba egykori városi MSZMP PB-titkár tanácselnök-helyettes, s ezzel párhuzamosan lemondott osztályvezetői és tanácselnök-helyettesi posztjáról Fábíáné. Cserébe decemberben megkapta az éppen megürült leánykollégiumi igazgatói széket.

10. Andor Csaba: Madách Imre szerelmei in. Iskolakultúra 18. sz. 30-37. old.

11. 1952-89 között működő Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem köznyelvi neve, a képzés elvégzése feltétele volt vezető közigazgatási, párt és állami foglalkozásoknak, noha érettségi sem kellett a jelentkezéshez, a hatvanas évektől főiskolai diplomával ért fel sikeres államvizsga letétele

12. A balassagyarmati Madách Könyvtárban 1979-ben alakult művészeti társaság

13. T. Pataki László (1934–2009) újságíró, író, rendező. Ortodox Fráter Erzsébet párti, a nyolcvanas években megírja Lidérccláng címmel Fráter Erzsébetéről szóló monodramáját

Fábiánné ambíciózusan indult a nőnevelés útján. Már 1990. április 10-én írja a megyei napilap, hogy „nem tetszik a kollégista lányoknak a Geisler Eta név”, mert semmi köze sincs se a városhoz, se a megyéhez. Fábiánné azt nyilatkozta a Nógrádban, hogy két alternatíva van: a magyar nőnevelés anyja Veres Pálné és Fráter Erzsébet¹⁴. Demokratikus titkos szavazáson a lányok döntenek majd el, hogy melyiket szeretnék. Két „agitátor” érvel a nevek mellett: Nagy Ervinné a Balassi Gimnázium magyartanárnője Veres Pálnéről, T. Pataki László újságíró pedig Fráter Erzsébetéről mesél a diákoknak. A június 1-jei Nógrád közli az eredményt: Veres Pálné 36, Fráter Erzsébet 74 szavazatot kapott. Így vette fel már az első szabadon választott önkormányzat döntésével Fráter Erzsébet nevét a néhai Geisler Eta Leánykollégium 1991-től. Már tavasszal felgyorsultak az események. A már említett felkérés után a szobrot a Képző és Iparművészeti Lektorátustól elnyert 150 ezer forintból és a hozzátett városi ifjúsági buli bevételéből finanszírozta a kollégium¹⁵.

Párkányi Péter (akkor még az anyai Raab családnevet nem viselte) a nyár folyamán megalkotta korai szobrainak egyik legszebb darabját. Az ígézően csábos fiatal nőalaknak először akt mellszobrát készíti el, majd még agyagformában tekeri körbe finoman agyaglédbe mártott gézzel. Ezáltal – mint Az okos lány című Mátyás király mesében – felöltözött, de meztelen is maradt Erzsébet. Elsőre vállról leomló báli ruhának tűnik öltözete, de közelebről inkább a bál után (vagy előtt) fürdőjéből kilépő gyönyörű meztelen leányt látunk, amint kezében mutatójával felnyitott vaskos könyvet tart, s a könyvből egy tükör nyele és kerete lóg ki. A tükör a hiúság, a *vanitatum vanitas*, a földi hiábavalóság jelképe. A könyv a kezében jelentheti a Tragédia műzsáját, de a művelt lányt éppúgy, mint Erzsike életének nagyregényét – mert hát valljuk be, kevés ilyen ismert regénybe illő magyar asszonysors van, mint az övé volt. A bált idéző lenge öltözetről eszünkbe juthat a Kubinyi Ferencné bálján Madách által látott 16 éves tündöklő leány éppúgy, mint azon a tragikus losonci bálon engedély nélkül táncoló 26 éves vesztébe rohanó vad ifiasszony.

Amilyen ragyogóan friss, erotikus és vibráló a nő melle, válla, nyaka és kezeinek íve, olyan statikus és elrövedő az arc. Nemcsak kortalan, de a szemek két mély ürege, az arc melankóliája okán megidézik az Erzsébetre váró tébolyt éppúgy, mint a vég halotti maszkiát.

Az elegáns nőalak eredetileg egy robusztus andezit fülkében volt, kissé onnan kifordulva. A berceli bányából hozott hatalmas kötömb szoborfülkéjét

14. Mindkét hölgy erősen kötődött Madáchhoz, sőt, szerelmei voltak, és Madách mindkét nőnek megváltoztatta az életét: Fráter Erzsébet belepusztult, Veres Pálné pedig Madách akadémiai székfoglalójának elolvasásakor döntött arról, hogy életét a nőnevelésnek és a nők emancipációjának szenteli

15. Nógrád, 1991. október 3.

a kollégium udvarán faragta Péter – elmondása szerint először és utoljára faragva vulkanikus kemény kőzetet. Az otromba monolit jól kiemelte a finom szobrot, mint egy apró drága kincset. Jelképezve ezzel nemcsak a „komor” anyós diktálta Majthényi-Madách „börtönt”, hanem a nőkkel szemben könyörtelen kort is.

A szobor története aztán éppoly átkokkal teli lett, mint Fráter Erzsébet Csesztve utáni élete. 1995-ben megindult az egyházi kárpótlás folyamata, ami alapján 1996-ban jogszabály születik, miszerint a Szalézi Rend visszakapja egykori ingatlanát, a Leánykollégium mindkét épületét. Ám még mielőtt ez megtörtént volna az önkormányzat vizsgálatot indít Fábiánné ellen 1995 év végén, pénzügyi visszaélések és egyéb szabálytalanságok miatt. Az ügy bíróságra kerül, majd peren kívüli egyezséggel ér véget, év elejétől új igazgatója lesz az intézménynek.

Az egyháznak való átadás 1997-ben történik meg, a szaléziek kijelentik, hogy Fráter Erzsébet nem méltó egy katolikus leánynevelő intézmény nevének. Ezért 1997. szeptembertől már Szalézi Kollégium¹⁶ a neve, bár egy ideig felmerült a Szent Erzsébet név választása is¹⁷. A szobrot ezek ellenére sokáig megtűri az intézmény. 2001-ben aztán a szalézieknek elvész a türelme, kiveszik a ledér nő szobrát a fülkéből, ekkor törik le, és örökre elvész a könyvből kilógó tükör kerete és nyele is. Erzsike szobra a Vármegyeháza Mikszáth szobájának padlójára kerül.

Egy ideig az andezit fülke üresen áll a kollégium udvarán, majd Lencsés Zsolt festőművész Arttéka egyesületének Terényben lévő telkére kerül. Az egyesületnek tagja Párkányi Péter is. Itt jött létre egy közösségi ház ház s lassan egy szoborpark is. Az andezet fülkébe idővel új lakó költözik, 2002. november 2-án Párkányi Péter Szent-Györgyi Albert szobrának lesz új lakása. Ám nem sokáig, Erzsike átka utoléri: 2003. április végén ellopják. Csak 2004-ben sikerül újra öntetni¹⁸.

Közben a szobor-Erzsike úgy hevert a Vármegyeház földszinti padlóján, ahogy haló porai a váradoszti temetőben. 2010-ben felmerült ötletként a balasgyarmati Madách Kollégiumban található 1990-es akkor szintén Gyarmaton élő Szederkényi Attila által készített Madách szoborral való páros újra állítás, önkormányzati határozat is készül róla¹⁹. De ez nem történik meg, mert 2011-ben a Madách Kollégium átkerül a Megyei Önkormányzat fenntartásába, és a város nem akarta megfosztani Madách szobrától a kollégistákat.

Fráter Erzsébet szobrának újra állítására Madách bicentenáriumi éve adott újabb apropót. Amikor e sorok megjelennek, a szobor már Párkányi Raab Péter műtermében kerül újrapatinázásra, elkezdődött a talapzat kiválasztása és már

16. A szalézi kollégium 2012-ig működött, majd az épületet megkapta használatra a Szent Imre Keresztény Általános Iskola és Gimnázium, 2023-ban pedig megvásárolta a Váci Püspökség az időközben a városból kivonuló Szalézi Rendtől 17. Nógrád, 1997. november 19.

18. Nógrád Megyei Hírlap, 2004. szeptember 20.

19. 144/2010(VIII.19.) sz. önkormányzati határozat a Fráter Erzsébet szobor újra állításáról

javaslat készült a helyszín megjelölésére is. Amely hol máshol, mint a város főterén, megismerkedésük helyének, a Vármegyeház nyugati szárnyának lánckorlátal elzárt sarka előtt, a gyönyörű öreg hársfa árnyékában lesz. Tőle nem messze nyugatra trónol, a komor kérlelhetetlen férj, Sidló Ferenc 1937-es drámai ülőszobra képében. Míg Madách az erkölcs és a nemes küzdelem ércoszlopaként az Úrra mutatva uralja a Köztársaság teret, addig Erzsike gyönyörű légies szépsége a főtér kávéháza felé kacsint majd. Madáchnéként persze saját sorsán keresztül figyelmeztet minket ő is, hogy minden elbizakodottság és nagyravágyás csak gyarló hiábavalóság, sorsunk és megítélésünk az Úristen kezében van. Minden más csak hiú ábránd.

Ezért szeretni és élni hív, örülni az életnek, annak mulandósága ellenére is.

A szobor óda a női szépséghez, és egyben allegóriája a nők egyenjogúságának is. Hiszen egy nővel szemben igazságosabb korban nem vezetett volna ilyen szörnyű tragédiához egy vitákkal, rossz anyóssal terhelt házasság.

A szobor nem csak óda a hiábavalósághoz, de óda a megbocsátáshoz is. Ahogy a szintén Madách rajongó Tempfli József nagyváradai püspök²⁰ írta annak magyarázatául, hogy miért mentette ki Váradolasziban a Ceaușescu rezsim által ledózerolt temetőből Fráter Erzsébet földi maradványait a Barátok temploma kriptájába: „üldözni a bűnt, de szeretni a bűnöst, mert minél több emberi gyarlóság ütközik ki valaki életében, annál több szeretetre és megértésre van szüksége. Csak így emelhetjük fel a nemesebb, tisztább régiókba!”

Az újraállítás ezen túl szándékaink szerint emléket állít a tavaly elhunyt várázslatos embernek, Balassagyarmat Díszpolgárának, Andor Csabának, és a múlt század „erzsológusainak” is.

20. Tempfli József (1931-2016) Nagyváradai püspök, irodalomtanár